

עיונים לפרשת כי תצא עפ"י הרמב"ם

מרכז מורשת הרמב"ם רח' התנאים 6 טבריה, משרדי המרכז רח' יוחנן בן זכאי 6 טבריה טלפקס 04-6790632
לשאלות, הערות והארות info@harambam.org.il

לעילוי נשמת אסתר בת רחמה

האם נאמן האב לומר שילדיו ממזרים?

הרב מאיר שרעבי

מהבנים לממזרים. כגון - כאשר ידוע לנו מה סדר הילדים במשפחה, והאב אומר על אחד מבניו הצעירים שהוא הבכור - בכך ממילא משתמע שאחיו הגדולים של 'בכור' זה בעצם אינם בניו של האב אלא ממזרים!

לפי הסבר זה אפשר לטעון שאב אינו יכול לומר בפשטות על אחד מבניו שהוא ממזר, אלא רק בדרך של 'הכרת בכורה', כלומר שהוא אומר על אחד מבניו הצעירים שהוא הבכור, וממילא משתמע שהבוגרים יותר הם ממזרים. כך אכן סובר בעל הלכות גדולות⁸. אך הרמב"ם ודאי לא סובר כך, שכן כתב שאב נאמן לומר על בנו שהוא ממזר, ולא התנה את נאמנות האב ב'הכרת בכורה'!

תשובה שנייה בתוספות: בפסוק כתוב 'כי את הבכור בן השנואה יכיר', וצריך ללמוד כך את הפסוק: האב יכול להכיר ולקבוע על בניו שתי עובדות: א. מיהו הבכור. ב. מיהו בן השנואה, ואין הכוונה שבעלה חש כלפיה רגשי שנאה, אלא שנישואין אלו 'שנואין לפני המקום'⁹ - כלומר מדובר בנישואי עברה, שהוולד היוצא מהם הוא בן גרושה או ממזר וכדומה.

מדברי הרמב"ם משמע שהוא אינו סובר גם כתשובה זו בתוספות, שכן לשונו היא "כשם שנאמן לומר בני זה בכור, כך נאמן לומר שהוא ממזר או בן גרושה", משמע שמהפסוק ידוע לנו על נאמנות האב לעניין הכרת בכורו בלבד, אלא שרבי יהודה למד מכך בסברה שאב נאמן גם לעניין פסילת בניו. נראה שכוונתו כדברי הרשב"ם¹⁰: "וסברא הוא מדכתיב 'יכיר, מה לי בכור מה לי לדבר אחר'".

משמע שהרשב"ם והרמב"ם לא מסכימים לשאלת התוספות מראשיתה, שהרי אב שמכריז מיהו בכורו אמנם גורם לו להרוויח ירושה כפולה - אך מצד שני, שאר האחים מפסידים מכך, כי הם יקבלו פחות בירושה. וכיוון שבעצם זה שהכיר בבכורתו של הבכור - נוצרים הפסדים לשאר האחים - ממילא לא נכון לשאול מנין שהאב נאמן לגרום הפסד לבניו.

בפרשתנו מדובר על אדם שיש לו שתי נשים, אהובה ושנואה, והבכור נולד לו מאשתו השנואה. ומזהירה התורה: "לא יוכל לבכר את בן האהובה על פני בן השנואה הבכור", אלא: "את הבכור בן השנואה יכיר לתת לו פי שנים".

פשט הפרשייה עוסק בדיני ירושת הבכור, אך חז"ל למדו הלכה יסודית נוספת מתוך דקדוק בלשון הפסוק: "את הבכור בן השנואה יכיר" - למי האב צריך 'להכיר' את בכורו? למדו מכך חכמים¹ שהאב נאמן לומר ולהכיר לאחרים מיהו בכורו, כדי שיוכל לרשת פי שניים מאחיו. אך רבי יהודה² מרחיב יותר את משמעות הכרת האב, וקובע: "כשם שנאמן לומר זה בני בכור, כך נאמן לומר זה בן גרושה"³ (כלומר אם האב הוא כהן, בנו יהיה פסול לכהונה, כי אסור לכהן לשאת גרושה), וכן סובר רבי יהודה שהאב נאמן אפילו לומר שבנו ממזר⁴.

וכך פסק הרמב"ם⁵: "האב שהוחזק שזה בנו ואמה: 'בני זה ממזר הוא' - נאמן, וכשם שנאמן לומר בני זה בכור, כך נאמן לומר שהוא ממזר או בן גרושה או בן חלוצה, וכן אם היתה אשתו מעוברת נאמן לומר עובר זה אינו בני וממזר הוא".

בספרות השו"ת⁶ מופיעות לא פעם שאלות מעשיות בעניין זה, שנוצרו לרוב כתוצאה ממריבות בין בני זוג - בלהט הוויכוח אמר האיש (כדי לתקוף את אשתו) שבנו בעצם אינו בנו אלא ממזר, ונשאלו גדולי ישראל האם יש תקנה לילדים אלו, שכן ממזר אסור לבוא בקהל.

במאמר זה נדון בכמה נקודות העולות מדברי הרמב"ם:

כיצד למד רבי יהודה את מילות הפסוק?

התוספות במסכת קידושין⁷ שואלים: כיוון שפשט הפרשייה מלמדנו שהאב נאמן לגרום רווח לבנו בכך שאומר שהוא בכור ושזכאי לחלק כפול בירושה, אם-כן - מנין לרבי יהודה שהאב נאמן גם לגרום הפסד ונזק לבנו, בכך שאומר שהוא בן גרושה או ממזר?

תשובה ראשונה בתוספות: הרי לעיתים זיהוי הבכור גורם להפיכת חלק

חלק ג, סימן ח. שו"ת מהרש"ם, חלק ד, סימן כו. ובכל אחד מהם ישנן מובאות נוספות ממי שקדםם.
7. דף עז, א, ד"ה 'כשם'.
8. הובא בתוספות דף קכז, ב, ד"ה 'כך'.
9. דף סח, א.
10. בבא בתרא קכז, ב, ד"ה 'כך נאמן'.

1. קידושין עז, א; ע"ב. בבא בתרא קכז, ב. יבמות מז, א.
2. שם.
3. כלומר שנוולד לכהן מגרושה, ולכן הילד 'חלל' ואינו נידון ככהן.
4. קידושין עז, ב.
5. הלכות איסורי ביאה, פרק טו, הלכות טו-טז.
6. ראה לדוגמה: שו"ת ר' עקיבא איגר, מהדורה קמא, סימן קכח. שו"ת משיב דבר,

האם האב נאמן להעיד על בנו גם בטרם נולד?

במשנה במסכת קידושין¹¹ מפורש שהאב יכול לומר על בנו שהוא ממזר עוד בהיותו עובר טרם שנולד, וכך פסק הרמב"ם בדבריו שציטטנו לעיל: "וכן אם היתה אשתו מעוברת נאמן לומר עובר זה אינו בני וממזר הוא".

לעומת זה בהלכות נחלות¹² פסק הרמב"ם: "בכור שנולד לאחר מיתת אביו אינו נוטל פי שנים, שנאמר: 'כי את הבכור...' יכיר. ואם יצא פדחתו בחיי אביו..." [הרי זה נוטל פי שנים] (כי ניתן להכירו באמצעות הפדחת¹³).

מקשה בעל הספר שב שמעתתא¹⁴: מצד אחד למדו מלשון הפסוק 'יכיר' שהאב נאמן על כשרות היוחסין של בנו אפילו בהיותו עובר, ומאידיך למדו מאותה מילה - 'יכיר' - שכדי לזכות בירושה כפולה צריכה לידת הבכור להתחיל קודם-לכן, כדי שיהיה אפשר להכירו!

מתרץ בשו"ת מהרש"ם¹⁵: אכן גם עובר נקרא בנו של אדם, וכאמור בפסוק לגבי רבקה: "ויתרוצצו הבנים בקרבה" (למרות שעדיין היו עוברים), ולכן אב נאמן על מצב היוחסין של בנו גם בהיותם עוברים. אך לעניין זכויות הבכורה הדין שונה: רק משעת לידה הוא נחשב לבכור,

כיוון שזכות הבכורה תלויה בחביבות שחש האב כלפי בכורו, והחביבות נוצרת רק משעה שאפשר להכיר את הבכור, כלומר מיציאת הפדחת בלידה.

האם אדם נאמן דווקא על בנו?

הרמב"ם כתב: "האב שהוחזק שזה בנו ואמר: 'בני זה ממזר הוא' - נאמן", כלומר: האב בעצם אומר שילד זה אינו בנו, אלא הוא ממזר, כי אשתו הרתה אותו מאיש אחר.

יש לשאול: אם-כן, בעצם לפי דברי האב הילד הרי אינו בנו! אז מדוע האב בכלל נאמן לפוסלו? על זה משיב הרמב"ם ומדייק: "האב שהוחזק שזה בנו", כלומר: התורה נתנה נאמנות למי שמוחזק כאביו של הילד, גם אם יוצא שהוא בעצם אינו אביו.

אולם דעת רש"י¹⁶ והרי"א¹⁷ היא שאדם נאמן על היוחסין של בניו בלבד, ולכן הדרך לומר שהם ממזרים איננה לומר שהם מאשתו אך לא בניו, אלא באומרו שהם בניו שנולדו לו מאיסורי עריות, כגון אחותו או דודתו וכדומה, ולכן הם בניו ובכל זאת ממזרים.

14. שמעתא ו, סוף פרק יא.
15. חלק ד, סימן כו.
16. קידושין עח, ב, ד"ה "ממזר הוא - שנולד לו מחייבי כריתות".
17. מובא בשלטי גיבורים למסכת קידושין, דף לבא בדפי הרי"ף.

11. שם עח, ב.
12. פרק ב, הלכה ב. הדין של בכור שנולד לאחר מיתת אביו - על-פי בבא בתרא קמב, ב. הדין של יציאת פדחת - על-פי בכורות מו, ב.
13. על-פי רש"י בבכורות שם.

עינים במשנה תורה - הרב שלמה בן רחמים ברכה על מאכל המורכב מתערובת

התערובת, הרי שיש לברך מזונות על המאכל. מתוך כך הוא מסיק שהוא הדין לכל דבר שהוא מרוקח (מעורב או מבושל) בדבש. לדוגמה: על תפוח מרוקח בדבש יש לברך בורא פרי העץ, כיוון שהדבש טפל לפרי.

דעת הבית חדש³ בדעת הרמב"ם, שכל דבר שבא לתת טעם יש לברך רק עליו, ואם יש תבלין שנותן את הטעם בתבשיל - יש לברך על התבשיל את ברכתו של התבלין. אך פשט המנהג, לדעתו, הוא לברך על עיקר המאכל ולא על הרכיב שנותן טעם.

בעל שו"ת חכם צבי⁴ חלק על הבית חדש והכסף משנה, וכתב שהכלל של הרמב"ם אמור רק לגבי דברים העשויים מחמשת מיני דגן, כי אודותיהם ציינה הגמרא⁵ בפירוש שמברכים מזונות על מאכל המכיל אותם, וזאת משום חשיבותם של חמשת מיני דגן. הרמב"ם כתב שדברי הגמרא לא נאמרו במקרה שבו מטרת חמשת מיני הדגן היא לדבק המאכל וכדומה. אך אין ללמוד מדברי הרמב"ם לכל סוגי המינים, כי עליהם לא אמרה הגמרא שאינם בטלים.

החכם צבי מוכיח זאת מכך שהרמב"ם כתב את דבריו בתוך רצף הלכות העוסק בחמשת מיני דגן - מזה יש ללמוד שדבריו מכוונים על חמשת מיני דגן בלבד.

את ראייה זו אולי ידחו הכסף משנה והבית חדש, כי הרמב"ם פתח בצורה סתמית: "כיצד היא הטפלה המעורבת", ונראה שבא לתת כלל הנוגע לכלל סוגי המאכלים.

במאמר הקודם התחלנו לעסוק בדעת הרמב"ם בעניין הברכה במקרה שישנם עיקר וטפל. עסקנו בין השאר בחילוק בין טפלה המעורבת - כלומר, מאכל שהוא חלק בלתי נפרד מהתערובת - לבין שאינה מעורבת, כגון מאכל שאין מטרה בעצם אכילתו, אלא מטרתו רק לסייע באכילת מאכל אחר, שהוא העיקרי.

נמשיך בבירור דעת הרמב"ם בדינים אלו. כותב הרמב"ם¹: "כיצד היא הטפלה המעורבת..." כל דבר שמערבין אותו לדבק או כדי ליתן ריח או כדי לצבוע את התבשיל הרי זו טפלה, אבל אם עירב כדי ליתן טעם בתערובת הרי הוא עיקר, לפיכך מיני דבש שמבשלין אותן ונותנין בהן חלב חטה כדי לדבק ועושים מהן מיני מתיקה אינו מברך עליו בורא מיני מזונות מפני שהדבש הוא העיקר".

בהוספת קמח במאכל יש להבחין במטרתו, ומתוך כך לקבוע את ברכתו. אם הקמח משמש רק כעין חומר גלם להשבחת הצד החיצוני של המאכל, או שהוא משמש רק כדבק למרכיבים האחרים ואינו מרכיב עצמי - הרי שהוא טפל, וכאשר הוא בא כמרכיב שמוסיף טעם לתערובת - הרי הוא עיקר. ומוסיף הרמב"ם שמאכל שיש בו חלב חיטה - אף-על-פי שנותן טעם במאכל - אין ברכתו מזונות, כיוון שחלב החיטה בא כחומר דבק לחלקי התערובת, ולא כמרכיב בפני עצמו שנותן טעם לתערובת.

הכסף משנה² כותב, שמשמע מדברי הרמב"ם שאם היו נותנים את חלב החיטה גם כדי לאוכלו עם הדבש, ולא רק לדבק את מרכיבי

3. על הטור או"ח, סימן רד, ס"ק ח.
4. סימן קכט.
5. ברכות, דף לו, עמוד ב.

1. ברכות, פרק ג, הלכה ו.
2. שם.